

kérdésben, felszabadítják Zsitomir, majd Berdicsev városát is.

1944 nyarán az 1. Ukrán Front csapatai azt a feladatot kapták, hogy zúzzák szét a német „Észak-Ukrajna” hadseregcsoport főerőit, fejlesszék ki a támadást a Visztula és a Kárpátok vonulata felé (Lvov—sandomierzi hadművelet). A front bal szárnyán működött a 18. hadsereg, csapatai sikerrel törték át az ellenség mélyen lépcsőzött védelmét, az 1. gárda-hadsereg csapataival együttműködésben vereséget mértek a szembenálló ellenséges csoportosításra, majd behatoltak a Kárpátok előhegyeinek körzetébe. A továbbiakban a 4. Ukrán Front állományában részt vett a Keleti-Kárpátok leküzdésében, majd Kárpátalja felszabadításában. Ebben a tevékenységében nagy segítséget nyújtottak a hadsereg csapatainak a partizánok. A hadsereg harci útja Szlovákián át a prágai irányban folytatódott és az 1. Csehszlovák hadseregek közvetlen hadtesttel együtt folytatott tevékenységével jelentősen hozzájárult Cseh-

szlovákia teljes felszabadításához és a győzelem kivívásához.

A 18. hadsereg harci útja hosszú és bonyolult harctevékenységek sora volt. A szerzők meleg szavakkal emlékeznek meg a hadsereg vezető állományáról és minden egyes harcosáról, számos példával illusztrálják azok tömeges hősiességét és egyes kimagasló harci tetteiket is.

A 18. hadsereg harci útját szemléltető könyv megjelenése a Nagy Honvédő Háború tartalmával kapcsolatos új kutatási eredmény, de egyben a Szovjetunió Fegyveres Erői egyik dicsőséggel övezett seregtestének népszerű formában közreadott története is. Így jellemzi a művet P. Lascsenko hadseregtábornok a könyvről írt recenziójában. Ez a kiadvány feltétlenül számot tarthat az olvasók széles körének érdeklődésére. A számos kép és térképvázlat segíti az események jobb megértését és követését. Jó szolgálatot tehet a katonai-hazafias nevelés területén is.

Nádor Tibor

DOMBRÁDY LÓRÁND

A MAGYAR GAZDASÁG ÉS A HADFELSZERELÉS 1938—1944

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 291 o.)

Viszonylag nem nagy azoknak a munkáknak a száma, amelyek Magyarországon gazdaságának, a magyar iparnak a második világháború alatti történetét tárgyalják. Ebben a témakörben ezidáig a magyar történettudomány elsősorban a problémák felvetését helyezte előtérbe, kevesebb energiát fordítva ezen problémák alapos vizsgálatára, megoldására. Jól érzékeltetheti ezt a megállapítást az a tény is, hogy mind a mai napig Berend T. Iván és Ránki György Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944) című, az Akadémiai Kiadónál 1958-ban megjelent könyve az, amely „alapműnek” számít ebben a témakörben. E monográfia megjelenése óta eltelt időszakban alapkutatásra épülő, a második világháború alatti magyar gazdasági élet kérdéseit tárgyaló önálló kötet — kiváltképp olyan, amely a hadiipar problémáival is foglalkozott volna — szinte alig látott napvilágot. Teljes egészében hiányoznak például az olyan feldolgozások, amelyek a második világháborús magyar gazdaság kérdéseit a hadtörténet, a katonapolitika szempontjából vizsgálják.

Ezért is vettük különös érdeklődéssel kézbe Dombrády Lórándnak az Akadémiai Kiadónál a közelmúltban megjelent monográfiáját, amely több éves, alapkutatásokra épülő kutatómunka eredményeként született meg, és az 1938—1944 közötti időszak magyar gazdaságának, a hadfelszerelés gyártásának és az ipar háborús erőfeszítéseinek az összefüggéseit vizsgálja.

A kötet első része az ún. „győri” hadseregfejlesztési program előkészítését, megindulását tárgyalja, ezen belül is jelentős figyelmet szentelve a katonai vezetés álláspontjának, elképzelésének az elemzésére. A magyar ipar „háborús mozgósítása” — a győri program célkitűzéseinek a megvalósítása érdekében, amely 1 milliárd pengős költségvetéssel számolt öt év alatt, 600+400 milliós arányban a közvetlen hadseregfejlesztésre, illetve a „háttériparra” — 1938 és 1940 között indult meg. Ekkor, a felvidéki, majd az erdélyi területek visszacsatolása idején, számottevő hadiipari konjunktúra volt kibontakozóban. Ezt az ipari, gazdasági fellendülést 1940 őszétől egy rövidebb ideig tartó dekonjunktúra váltotta fel,

amelyben azonkívül, hogy az ipar a hadsereg tervezett és igényelt szükségleteit — elsősorban mennyiségi téren — biztosította, szerepet játszott a külföldi nyersanyagforrások beszűkülése, illetve a világháború felgyorsuló eseményei miatt bizonytalanná váló nyersanyagbehozatal. (Pl. a német—brit tengeri háború következtében nagy mennyiségű, az Egyesült Államoktól vásárolt nyersanyag hazaszállítása vált lehetetlenné.)

A nyersanyagellátás területén tovább romlott a magyar gazdaság helyzete, az országban a háborúba történt belépése után. A magyar ipar ettől az időponttól kezdve — 1941 nyara — szinte kizárólag a német szállításokat vehette figyelembe, ezekre „építhetett” (??), hiszen a különböző semleges országok — mint pl. Svédország, Svájc, Törökország — szállításai, a hadihelyzet alakulásának megfelelően egyre bizonytalanabbakká váltak. A magyar kormány — ezen nehézségek ellenére is — igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy a hadsereg háborús szükségleteit biztosítani tudja. Szinte korlátlan hiteleket bocsátott a törvényhozás, a kormány a honvédelmi tárca rendelkezésére. 1938 és 1944. szeptember 1-e között közel 22,2 milliárd pengő állt a hadikiadások fedezésére. Ugyanekkor az ezen időszakban rendelkezésre álló összegnek mindössze 56,5 százalékát, alig több mint 12,5 milliárd pengőt tudtak elkölteni. Ez a tény is azt bizonyítja, amint azt a szerző érzékletesen bemutatja, hogy helytelen az a megállapítás, amely részben még napjainkban is él történeti irodalmunkban, és a kutatási eredményeket igencsak későn átvevő publicisztikában, miszerint a magyar hadsereg nem kapta meg a megfelelő anyagi lehetőségeket korszerűsítéséhez, technikai színvonalának növeléséhez. A tény az, amint azt Dombrády Lóránd egyértelműen bebizonyította, hogy a *korszerűtlen*, a *nyersanyag* és *szakképzett munkaerő* hiányával küzdő magyar ipar — amelyet az országnak 1944. március 19-i német megszállása után, a német iparba történő beolvasztás veszélye is fenyegetett — képtelen volt megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. 1943-ban, amikor a második világháború alatti magyar gazdaság a legmagasabb teljesítményszintet érte el, Magyarország nemzeti jövedelmének „mindössze” 27,3 százalékát költötte, illetve a már említett okok miatt „csak” ennyit tudott elkölteni hadikiadásokra. Ugyanebben az időszokban a hitleri Németország nemzeti jövedelmének 61, Nagy-Britannia 62, az Egyesült Államok pedig 43 százalékát fordította ugyanilyen célra.

(Zárójelben kívánjuk megjegyezni,

hogy hasznosabb lett volna ha a szerző a Magyarországhoz hasonló helyzetű országok köréből — pl. Románia, Bulgária — hozott volna ilyen adatokat, összehasonlítási céllal, de be kell látnunk, ezekből az országokból, ilyen adatok nem álltak a rendelkezésére.)

Ha a magyar hadiipar a honvédség számára igényelt anyagokat és felszerelést nem is tudta megfelelő mennyiségben és minőségben szállítani, a németek részére végzett bér munkát igyekezett pontosan és hiánytalanul elvégezni. (A magyar hadiipar a németek részére elsősorban gyalogsági fegyvereket és légvédelmi ágyúkat szállított.) Ennek a kérdésnek a hátterében megint, a már többször említett nyersanyagprobléma húzódik meg. A németek által a magyar gazdaság számára „létfontosságú” nyersanyagok, félkésztermékek inkább rendszertelen, mint rendszeres szállításának esetleges leállítását a katasztrófális lett volna az ország hadiiparára nézve. Így a németek számára vállalt feladatok, számos esetben a magyar hadseregnek hátrányt okozó teljesítése magyar szempontból egyáltalán nem volt közömbös. A bér munka kérdése egyébként is csak 1943-ban merült fel először mint jelentős probléma. Ez a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájával függött össze, mivel a hadsereg nemcsak személyi állományának és nehézfegyverzetének jelentős részét, hanem a gyalogsági kézfegyverek zömét is elveszítette. Ezek pótlása pedig szinte a magyar (hadi) ipar teljes kapacitását lekötötte volna. Mivel ezt a kapacitást csak részben sikerült lekötöni, a változó nehézségek miatt, ettől kezdve pl. szinte krónikus puska-hiány volt a magyar hadseregben.

A magyar gazdaság teljesítőképességének kihasználtsága (?) kapcsán kívánunk rámutatni azon — a szerző által plasztikusan ábrázolt — ellentmondásra, amely a német—magyar gazdasági viszonyt jellemezte a második világháború alatt. A háború kitörése előtt és a kezdeti időszakban sorra hiúsultak meg a magyar katonai és gazdasági vezetési azon erőfeszítései, amelyek egy-egy korszerű fegyver, haditechnikai eszköz gyártási eljárásának a megszerzésére irányultak. A németek nem kívántak eladni korszerű haditechnikát, és nem is adtak el. 1943—1944-ben nagyot változott a helyzet. A háború viharai által igencsak megtépázott német hadiipar nem tudta már fedezni a hadsereg szükségleteit, igény lett volna a magyar hadiipar által gyártott korszerű fegyverekre, felszerelésre. Ebben az időben viszont már nem tudták biztosítani azokat a modern gépeket, amelyek ezen feladatok megoldásához szükségesek lettek volna — maguk is

hiányt szenvedtek belőlük. Jól példázta ezt pl. a közös repülőgépgyártás problémája, amikor is a németek nem tudták az ígért és szükséges precíz szerszámgepeket szállítani és ennek következtében a termelés igencsak alacsony hatásfokkal folyt.

Számunkra különösen érdekes volt a könyvnek a 2. magyar hadsereggel foglalkozó — nem túl terjedelmes — része. Dombrády Lóránd — a korábban megjelent publicisztikai igényű munkákkal ellentétben — véleményünk szerint első ízben ad pontos és reális képet a 2. magyar hadsereg felállítási, felszereltségi, összetételi és nemzetiségi viszonyairól. Rövid fejtegetése egyértelmű bizonyítékát adja annak, hogy ez a hadsereg a hazai lehetőségekhez képest megfelelően volt felszerelve (az más kérdés, hogy ez mire volt, lett volna elég) és pl. a hadsereg nemzetiségi összetétele pontosan tükrözte az országos arányokat.

A kötet egyik leglényegesebb gondolata, értéke a második világháborús magyar katonapolitika jellemzése. Dombrády Lóránd érthetően és jól megvilágítva mutatja be a magyar katonai vezetés, a kormánytól sok esetben szinte teljesen függetlenül folytatott politizálását, amely nemegyszer ellentétes volt, de legalábbis eltérő a hivatalos irányzattól és számos esetben zavarta is a kormányt elképzeléseinek megvalósításában. A vezérkar főnöke és a kormány elnöke között több alkalommal került sor éles nézeteltérésekre (gondoljunk csak a Werth—Teleki, vagy a Szombathelyi—Kállay ellentétre), amelyek zöme abból adódott, hogy a ka-

tonák a kormány tudta és beleegyezése nélkül különböző ajánlatokat, felajánlásokat juttattak el a német katonai felsővezetéshez, megfelelő ellenszolgáltatások igénylése nélkül. A hadsereg háborús szereplésének a megítélése is alapvető problémát okozott a felsőszintű katonai és politikai vezetés között. A katonai vezetés mindig a háborúban való aktívabb részvétel mellett kardoskodott — főleg 1943 januárja előtt —, míg a politikai vezetés többek között a hadsereg intaktóságának a megőrzését tartotta egyik leglényegesebb dolognak, számolva azzal a ténnyel, hogy egy erős, érintetlen hadsereg döntően befolyásolhatja a háború — bármilyetén történő — befejezése utáni események alakulását. Hogy a magyar katonai vezetés a kormánytól szinte teljesen független, „önálló” politikát folytatott, annak része volt a Kállay-kormány kudarcot vallott kiugrási tapogatózásaiban éppúgy, mint 1944. október 15-e sikertelenségében.

Végezetül, összefoglalás gyanánt, nyugodt szívvel állapíthatjuk meg: alapos, a magyar gazdaság és a hadiipar minden területére kiterjedő elemző monográfiával gyarapodott a magyar történetírás második világháborút tárgyaló irodalma. Egy olyan hiánypótló, hézagot kitöltő munkával lettünk gazdagabbak, amelynek ismerete közelebb viheti az olvasót Magyarországon második világháborús szerepének a megértéséhez és biztos kiindulási alap lehet az e témával foglalkozó szakemberek számára pontos adataival, tényszerű megállapításaival.

Szakály Sándor

ÁCS TIBOR

TUDÓS ÉS KATONA

Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793—1866)

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1982. 148 o.)

Haladó hagyományainknak az ötvenes évek elején megindított feltárását az akkor uralkodott, kötelezően előírt dogmatikus szemlélet nagy mértékben leszűkítette, erősen formálissá tette. E hagyományok között az 1948—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc kiemelt helyet kapott ugyan, szereplői közül azonban csak a legjelentősebbek egy részének tevékenységét tártuk fel; a forradalmat megelőző és részben előkészítő

reformkor katonai vonatkozásairól és szereplőiről pedig szó sem esett.

Katonai hagyományainknak a hatvanas évektől mindinkább bővülő, szélességi és mélységi kutatása számos olyan személyiség életével és tevékenységével ismert meg bennünket, akiknek neve eddig jóformán csak szakkönyvekben fordult elő, munkásságukról legfeljebb hézagos, hiányos ismereteink voltak. Közéjük tartozik Kiss Károly, a magyar hadtörténeti—